

Vincent Adi Gunawan Meka

Funkcje bębna w kulturze Manggarai na wyspie Flores

Nurt SVD 44/wyd. spec., 225-233

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Funkcje bębna w kulturze Manggarai na wyspie Flores

Vincent Adi Gunawan Meka SVD

Ur. 1976 w Manggarai na wyspie Flores (Indonezja). Studia filozofii w Ledalero (Flores), teologii w Pieniężnie. Obecnie studia doktoranckie w zakresie etnomuzykologii na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim – bada kulturę muzyczno-liturgiczną w Manggarai (Flores). Jest muzykiem, poetą, tancerzem i współautorem licznych projektów artystycznych, m.in. „Missa Flores” w ramach gdańskiego festiwalu *Okno Na Świat*. Należał do komitetu redakcyjnego kwartalnika filozoficznego „VOX”, wydawanego w języku indonezyjskim (Ledalero); jest stałym korespondentem dziennika „Pos Kupang” na wyspie Timor (Indonezja).

Wstęp

Region Manggarai to najliczniejsze skupisko instytucyjno-tradycyjne na wyspie Flores w Indonezji¹. Liczy ponad 700.000 mieszkańców (dane z 2008 roku) zintegrowanych w całokształcie tradycji, obyczajów i organizacji życia społecznego. Ów całokształt, żywy we wszystkich kręgach kulturowych Indonezji, zdefiniowany jest mianem *adat*². Jest to sposób życia i główna idea społeczno-kulturowego systemu. Odnosi się do kulturowych przekonań, praw i obowiązków, prawa zwyczajowego i sądów, praktyk zwyczajowych oraz samodzielnej instytucji władzy³.

Niniejszy artykuł ukazuje, jak ważnym elementem jest bęben w życiu kulturalno-społecznym Manggarajczyków. Odgrywa podwój-

¹ Na wyspie Flores wyróżniamy 7 kręgów kulturowych: Manggarai, Ngadha, Nage Ke'o, Ende, Lio, Sikka i Nagi.

² P.J. Burns, *The Leiden Legacy. Concepts of Law in Indonesia*, Leiden 2004, s. 58.

³ M. Moira Moeliono, *Adat and Globalisation: Living and Apart Together*, wykład wygłoszony podczas „International Association for the Study of Common Property”, 9th Biennial Conference, Victoria Falls, Zimbabwe 2001.

ną rolę: jako instrument wykorzystywany podczas uroczystości tradycyjnych i ludowych oraz jako „stróż” prawa adatowego⁴. Świadczy o tym, iż dla tradycyjnych społeczeństw świat *sacrum* idzie w parze ze światem mitycznym i społecznym. Tak jak w całej Indonezji, u Manggarajczyków rzeczy i byty są traktowane zarówno jako *przedmiot*, a także jako *podmiot* mityczno-sakralny. Każde istnienie posiada byt czasoprzestrzennie-filozoficzny, jak na przykład dom, filar, pole uprawne, ubiór⁵. Bęben także zaliczyć można do kategorii, o których tutaj mowa.

1. Manggarajskie bębny i ich rodzaje

Bęben w istocie to ogólna nazwa instrumentów perkusyjnych należących do membranofonów. Spotykamy go w rozmaitych kształtach na całym świecie, przede wszystkim w kulturach najprymitywniejszych i najstarszych⁶. Jaap Kunst odnotował jego istnienie we wszystkich kulturach Indonezji, gdzie stanowi najistotniejszy lub podstawowy instrument⁷. W różnych regionach Flores znajdujemy dwa rodzaje bębnów: membranowe i szczelinowe⁸.

U Manggarajczyków spotykamy jedynie bębny membranowe. Membrany bębnów zrobione są ze skóry kozy. Tylko nieliczni są uprawnieni i mają pozwolenie na ich wykonanie. Specjalny rytuał obejmuje czas trwania produkcji, od wycinania drzew i zabicia kozy, aż po pierwszą próbę grania. Ogólna nazwa w języku lokalnym to *gendang* lub *tembong*. Istnieje kilka rodzajów bębnów⁹. Pierwszym z nich jest dwugłowy bęben o nazwie *tambur*. Kunst nie ma wątpliwości, że ten rodzaj musi pochodzić od modelu europejskiego z XVIII wieku¹⁰. Gra się na nim pałkami trzymając go przed sobą zawieszono na sznurku, w stylu europejskim. Czasami *tambur* leży na ziemi lub na specjalnym

⁴ Jako stróża prawa obyczajowego (*adat*) używali go m.in. Moira M. Moeliono w swojej rozprawie doktorskiej i M. Erb w *The Drums of Rura: Land Tenure and the Making of Place in Manggarai*, Indonesia 2000, oraz w *The Manggaraians: Guide to Traditional Life Styles*, Singapore 1999, s. 84.

⁵ Koentjaraningrat, *Manusia dan Kebudayaan di Indonesia*, Jakarta 1990.

⁶ W. Kamiński, *Bęben*, [w:] B. Suchodolski (red.), *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 1, Warszawa 1962, s. 746.

⁷ J. Kunst, *Music in Flores*, tłum. E. van Loo, Leiden 1942, s. 122.

⁸ Prof. A. Czekanowska opisuje bębny afrykańskie przez pryzmat podziału na membranowe i szczelinowe. Szczelinowe odpowiednio nacięte umożliwiają wydobywanie dźwięków o różnej wysokości. Zob. tenże, *Kultury tradycyjne wobec współczesności*, Warszawa 2008, s. 54.

⁹ Zob. J. Kunst, *Music...*, dz. cyt., s. 122-124.

¹⁰ Tenże, s. 122.

drewnianym taborecie. Wielki i szeroki bęben nazywa się *tembong*. Uderza się wyłącznie dłońmi trzymając go pod pachą w pozycji siedzącej. Jego szerokość równa się wysokości. Kunst w swojej książce opisał, że w Todo ludzie grali na dwóch bębnach *tembong* w sposób odwrócony do siebie tak, że funkcjonują one jak dwugłowy bęben (*tambur*)¹¹. Te połączone bębny znane są jako *tembong kedendit*¹². Jeszcze inny rodzaj bębnów jest mały, cylindryczny i drewniany, a nazywa się *takitu*.

2. Bęben w orkiestrze *nggong-tembong*

Region Manggarai jest bogaty w dziedzictwo muzyczne. Można zaobserwować, że w całym tym agrarnym terenie ludzie zachowują żywe tradycje muzyczne¹³. Najważniejsze festiwale folkowe odbywają się od marca do września, w czasie żniw i święta agrarnego Nowego Roku o nazwie *Penti*. W tym czasie ludzie mają okazję zobaczyć pojedynkę lub walkę na bicze o nazwie *caci*. Ponadto śpiewają, tańczą i grają *sanda* (dosł.: śpiewać tańcząc w kole), *mbata* (dosł.: śpiewać siedząc razem), *danding* (zabawa mieszanej płci w kole tanecznym podczas pełni księżyca) w nocy¹⁴.

Zwykle w czasie uroczystości *life crisis* (zaślubin lub narodzin) ludzie wykonują podobne tańce do akompaniamentu instrumentów, a podczas ceremonii pogrzebowej – lamenty. Tutaj bęben jest także dominującym instrumentem muzycznym. Bębnom *tembong* lub *gendang* zawsze towarzyszy kilka różnie brzmiących gongów (*nggong*). Ta „mała orkiestra” znana jest jako *nggong-tembong*¹⁵.

Prof. Margaret Kartomi wynotowała siedem rytmów granych na bębnach manggarajskich, a więc siedem rodzajów bicia (rodzaje stylizowanych form tańca): *concong*, *kedendit*, *tutung*, *takitu*, *takolatungdata*, *ndundundake* i *onggan kerincik*¹⁶. Wszystkie rytmy są czwórkowe. Lecz najbardziej prawidłowy podział należy do muzykologa niemieckiego, Karla Edmunda Prier, który przy pomocy lokalnych kompozytorów

¹¹ Tenże, s. 123.

¹² M. Kartomi, *Music and Ritual of Pre-Twentieth Century Origins in Manggarai. West Flores*, [w:] „Review of Indonesian and Malaysian Affairs”, v. 35, nr 1, Sydney 1983, s. 90.

¹³ Głównymi badaczami muzyki Manggarai dotąd byli holenderski muzykolog J. Kunst (lata 40. XX w.) oraz muzykolog z Australii, M. Kartomi (od 1980).

¹⁴ Zob. M. Erb, *Blood, Sweat and Tears on an Eastern Indonesian Island*, [w:] „National Geographic”, nr 29, grudzień 2008, s. 29-36.

¹⁵ M. Kartomi, *Music and Ritual...*, art. cyt., s. 84.

¹⁶ Tenże, s. 91.

i muzyków zorganizował sympozja i warsztaty muzyki kościelnej w Manggarai w latach 1996 i 1997¹⁷. Dzielił on bicia jak niżej:

- *Conco*, typowy rytm grany na wielkich uroczystościach, ma charakter sakralny;
- *Ndundundake*, bicie towarzyszące tańcowi;
- *Tako latung data*, także do tańców, np. *Sunggu Alu*;
- *Kedendit* lub *Takitu Gelang*, szybkie bicie podczas walki na bicze *Caci*;
- *Congka kolong* lu *Raba*, powolny rytm trójkowy, też ma charakter sakralny;
- *Takitu*, zaznacza uroczysty charakter rytuału lub grany jest na rekreację – nim też rozpoczyna się wszystkie obrzędy;
- *Mbata*, do rekreacji lub do tańców;
- *Ronda*, powolny rytm towarzyszący procesji.

Wyżej wymienione rytmy są na ogół czwórkowe. Choć istnieją małe różnice w poszczególnych częściach Manggarai, to ogólnie nazwy pozostają niezmiennie.

W chwili obecnej, gdy 92% Manggarajczyków to katolicy, tradycyjne elementy zaadoptowano do liturgii katolickiej, w duchu *inkulturacji* po Soborze Watykańskim II (1963-1965). Zespół *Nggong-tembong* odgrywa dominującą rolę podczas uroczystości liturgicznych, zwłaszcza w *Mszach adatowych / inkulturowanych*¹⁸.

3. Bęben w filozofii „*gendang one, lingko pe'ang*” (bęben wewnątrz, pole na zewnątrz)

W dawnym Manggarai ludzie mieszkali w wielkich wspólnych domach, o charakterystycznej architekturze¹⁹. Taki dom był okrągły, miał wysoki dach, który opadał nisko i blisko ziemi. Oprócz głównych drzwi nie miał okien ani żadnych innych otworów. Taki dom nazywał się *mbaru niang*. Ludzie jednego klanu lub wielkiej rodziny (*wa'au*) żyli w takim domu z jasnym podziałem na pokoje wedle funkcji społecznej. Mieściło się w takim domu do 200 członków klanu. W zachodnim Manggarai można było z kolei spotykać wielkie domy na palach, w kształcie kwadratu, tak zwane *mbaru lempang*, gdzie mieściło się 400

¹⁷ Niepublikowany materiał z sympozjów muzyki kościelnej w Ruteng (1997).

¹⁸ M. Kartomi, *Music and Ritual...*, art. cyt., s. 94.

¹⁹ Funkcję domu obszernie wyjaśniają: M. Erb, *The Manggaraians: Guide to Traditional Life Styles*, Singapore 1999, s. 101; D.N. Toda, *Manggarai mencari Pencerahan Historiografi*, Ende 1999, s. 274.

domowników w każdym²⁰.

Kiedy członków klanu przybywa i nie sposób umieścić wszystkich w jednym domu, członkowie (drugie pokolenie) wychodzą z *mbaru niang*. Budują wokół niego chatki / domy i w ten sposób powstają wioski (*beo*), strukturą wierne jego wewnętrznemu kształtowi. Każda nowopowstała *beo* to *mbaru niang* / *lempang* w jej centrum, a pozostałe domy układają się wokół niego w literę U²¹.

Z biegiem czasu *beo* rozwija się, a główny dom staje się *mbaru gendang* / *tembong* (dom bębna), w którym mieszka najpierwotniejszy lub najbardziej poważany potomek klanu. Swoją wiedzą o *adacie* i bezpośrednim spokrewnieniem z przodkami, kieruje on życiem społecznym i rytualnym mieszkańców wioski. Bębny w jego domu potwierdzają jego pozycję społeczną w tradycyjnej wspólnocie *adatowej*.

Każdy klan posiada dziedziczne pole – ziemię uprawną zwaną *lingko* i swoich członków uprawnia do wykorzystania jej w rolnictwie. W pobliżu *beo* zawsze znajdują się własnościowe działki: plantacje kawy albo pola ryżowe. Istnieje głęboki związek między domem (*niang*), w którym trzymane są bębny, a łądem i wioską. Stanowią one spójne sedno w filozofii Manggarai, które wyraża się zazwyczaj w mowie rytualnej słowami „*Niang / mbaru / gendang one, lingko peang*” (dom / bęben wewnątrz, grunt na zewnątrz)²². Nie istnieje żadna wioska bez domów, bębna i ziemi. Manggarajczycy wierzą, że grunty są równie ważne jak stosunki pokrewieństwa w jednoczeniu ludzi, zwłaszcza w tej samej wiosce, klanie (*wa'u*) lub całym Manggarai²³.

Z racji funkcji „stróża” – bębny znajdujemy wyłącznie w *mbaru gendang*, czyli w „domach bębna”. W architektonicznej strukturze tego domu bębny wiszą na głównym filarze lub stoją na wysoko położonej półce. Wykorzystywane są tylko podczas rytuałów lub tradycyjnych obrzędów.

Dzisiaj „domy bębna”, prócz *beo*, znajdują się także w osadach o niższej hierarchii tradycyjnie zwanych *dalu*, gdzie bębnami opiekują się *Kraeng dalu* (szef rządzącego klanu) lub *Tu'a teno* (szef wioski). Filozofia ludowa Manggarai zakazuje grania na nich w zwykłe dni. Filozofia *gendang one lingko pe'ang* opisuje nie tylko powiązanie bębnów i domu mieszkalnego z polem uprawnym, lecz również dodaje

²⁰ Zob. D.N. Toda, *Manggarai...*, dz. cyt., s. 279.

²¹ M. Erb, *The Manggaraians...*, dz. cyt., s. 124.

²² Tenże, *Contested Time and Place: Constructions of History in Todo, Manggarai (Western Flores, Indonesia)*, [w:] „Journal of Southeast Asian Studies”, Singapore 1997, s. 64.

²³ Tenże, *Adat Revivalism in Western Flores*, Singapore 2007, s. 260.

rangę powagi tych instrumentów w systemie *adatu*. Właśnie one są działającym symbolem suwerenności *adatu* i swoją obecnością w każdym domu legitymują *adat* jako najwyższe prawo Manggarai²⁴.

Związek ten najwyraźniej manifestuje się w uroczystości nowego roku agrarnego *Penti*. Biciem bębnów rozpoczyna się uroczystość w *mbaru gendang*. Po wstępnej mowie rytualnej *torok/kepok*, klan i zaproszeni goście udają się procesją *sanda* do ziemi uprawnej (rytuał *barong lodok*) należącej do klanu organizującego *Penti*. Tam składają ofiarę z kury lub świni, prosząc przodków i Stwórcę (*Mori Kraeng*) o dobry plon na następny sezon. Stamtąd udają się do źródła wody pitnej (rytuał *barong wae*), gdzie odbywa się również ofiarowanie kury lub świni oraz modły do opiekuna źródła o nieustanne błogosławieństwo w postaci wody pitnej dla całej wioski. Potem wracają na wieś i jeszcze na ołtarzu (*compang*) następuje ostatnie złożenie ofiary. Po wspólnym posiłku przy orkiestrze *nggong-tembong* w *mbaru gendang* śpiewają *mbata*.

W czasach, gdy Manggarai rządził król (*Kraeng Adak*) Todo-Pongkor (XVII-XX wiek), głównym budynkiem w strukturze wioski królewskiej był *Niang Wowang*, który istnieje do dziś. Zachował się tam magiczny bęben zwany *Gendang Wela Loe* lub *Gendang Loke Nggerang*²⁵. Uderzenie w ten bęben jednoznacznie rozumiane było jako alarm lub sygnał dla dworzan królewskich Todo-Pongkor na ważne spotkanie²⁶. Bicie owego bębna stało się również sygnałem donoszącym o ważności podjętej decyzji Rady Królewskiej. Obecnie uderza się w niego tylko raz w roku, podczas uroczystości Nowego Roku (*Penti*) świętowanej przez potomków królewskiego klanu w Todo-Pongkor.

Zakończenie

Za prof. Anną Czekanowską można przyjąć, iż istnieje duże podobieństwo funkcjonalne między ogólnymi zjawiskami dotyczącymi bębnów w Afryce i w Manggarai (Flores). Bębny mobilizują ludzi

²⁴ M. Erb, *The Manggaraians...*, dz. cyt., s. 103.

²⁵ Membrana tego magicznego bębna zrobiona została ze skór brzucha i pleców pięknej diwy o imieniu *Nggerang*. Ta piękna dziewczyna, z miejscowości *Ndo-so*, według legendy została poczęta przez *Ata pale sina*, a więc ducha-opiekuna ziemi. Pragnęła wyjść za mąż tylko za potomków królestwa Todo-Pongkor, ale została zabita przez rywala z *Cibal* i pocięta na kawałki. Mężczyźni z Todo-Pongkor zabrali jej ciało, a z jej skórek zrobiono dwa bębny. Jeden z nich został spalony w pożarze podczas bitwy z królestwem *Cibal*; drugi istnieje do dziś. Wierzy się, iż jego dźwięk jest słyszalny na *Celebes* i *Sumbawie*. Zob. D.N. Toda, *Manggarai...*, dz. cyt., s. 280; M. Erb, *The Manggaraians...*, dz. cyt., s. 82.

²⁶ Zob. M. Erb, *The Manggaraians...*, dz. cyt.

do działania, scalają wspólnotę i utrwalają podstawowy rytm jej egzystencji. Bębny potwierdzają pozycję społeczną przedstawicieli klanów i suwerenność prawa obyczajowego (*adat*). Ważna także jest rola umożliwiająca kontakty ze Stwórcą (*Mori Kraeng*), przodkami i światem mitycznym²⁷.

O sakralnym znaczeniu bębnów w kulturze Manggarai świadczy fakt, że instrumentów tych nie można nabyć na rynku. Bęben jest elementem wyrażającym *sacrum*, tak jak sakralny jest charakter rytuałów tradycyjnych, podczas których gra się na bębnach. Na bębnach nie gra się ani w dni „zwykłe”, ani w dni żałoby. Bębny nie są przechowywane w zwykłym domu; prze użyciem tego instrumentu wykonuje się rytuał *co'it* („zdjąć z półki”) – składa się w ofierze kurę (*manuk co'it*) i wino palmowe (*tuak co'it*). Celem rytuału jest uzyskanie od przodków zgody na grę na bębnach. Dźwięk bębna nie jest zwyczajny – jest pełen radości, magii, a zarazem prostoty. Kunst tak odnotował impresje misionarza-muzyka o. Heerkensa SVD:

„Nigdy w swoim życiu nie słyszałem tylu pięknych rytmów i żywej muzyki z martwego bębna, na którym ludzie grali uderzając w niego, a czasem tłumiąc jego dźwięki wydobywające się z tego prostego drewna obleczonego kawałkiem koziej skóry. Te głębokie, okrągłe i naturalne brzmienia prowadzą słuchacza w świat magii, świat, którym otoczony jest ten prosty lud [...]”²⁸.

Bibliografia

- Alcorn J.B., *An Introduction to the Linkages between Ecological Resilience and Governance*, [w:] tenże (red.), *Indigenous Social Movements and Ecological Resilience*, Washington 2000.
- Belwood P., *The Prehistory of the Indo-Malaysian Archipelago*, Sydney 1985.
- Burns P.J., *The Leiden Legacy. Concepts of Law in Indonesia*, Leiden 2004.
- Czekanowska A., *Kultury tradycyjne wobec współczesności*, Warszawa 2008.
- Erb M., *Contested Time and Place: Constructions of History in Todo, Manggarai (Western Flores, Indonesia)*, [w:] „Journal of Southeast

²⁷ Por. A. Czekanowska, *Kultury tradycyjne wobec współczesności*, Warszawa 2008, s. 54.

²⁸ J. Kunst, *Music...*, dz. cyt., s. 123-124.

- Asian Studies", Singapore 1997.
- Erb M., *The Manggaraians: Guide to Traditional Life Styles*, Singapore 1999.
- Hemo D., *Sejarah Daerah Manggarai Propinsi Nusa Tenggara Timur*, Ruteng 1988.
- Kamus Besar Bahasa Indonesia* [Wielki Słownik Języka Indonezyjskiego], Jakarta 1979.
- Koentjaraningrat, *Manusia dan Kebudayaan*, Jakarta 1980.
- Kunst J., *Music in Flores*, tłum. E. van Loo, Leiden 1942.
- Margareth J.K., *Music and Ritual of Pre-Twentieth Century Origins in Manggarai, West Flores*, [w:] „Review of Indonesian and Malaysian Affairs”, Sydney 1983.
- Moeliono M.M., *Adat and Globalization: Living Apart Together*; wykład wygłoszony podczas IX Biennale International Association for the Study of Common Property, Victoria Falls, Zimbabwe 2001.
- Moeliono M.M., *The Drums of Rura: Land Tenure and the Making of Place in Manggarai, West Flores, Indonesia* (rozprawa doktorska), University of Hawaii 2000.
- Nowicka E., *Świat Człowieka – Świat Kultury*, Warszawa 2006.
- Toda D.N., *Manggarai Mencari Pencerahan Historiografii*, Ende 1999.

Streszczenie

Bęben jako instrument muzyczny występuje w większości kultur świata. U Manggarajczyków na wyspie Flores (Indonezja) odgrywa on podwójną rolę: *gendang* / *tembong* jest instrumentem muzycznym należącym do grupy membranofonów, na którym gra się podczas uroczystości rytualnych i obrzędowych; ponadto, przechowywany w głównym domu wioski *mbaru gendang* – jest synonimem suwerenności tradycji klanowej określanej mianem *adatu*. Wskazując drogę życiową, sposób myślenia i działania – *adat* stanowi zespół wartości nadający sens lokalnym kulturom klanowym. U Manggarajczyków szczególnie przejawia się to poprzez filozofię *gendang one lingko pe'ang*, wyrażającą mityczne powiązania pomiędzy istnieniem bębna w domu *mbaru gendang* a posiadaniem gruntu uprawnego. Tradycyjny cykl życia Manggarajczyków obraca się wokół tej podwójnej osi: *mbaru gendang* i grunt uprawny, nad którymi czuwa *Mori Kraeng* (Stwórca) i przodkowie. Do przodków – pośredników pomiędzy Stwórcą i ludźmi – przy dźwięku bębna kierowane są prośby o przychyłność podczas rytualnych ceremonii.

Abstract

A drum as a musical instrument occurs in the majority of cultures of the world. Among the Manggarai of the Flores Island (Indonesia) the drum plays (!) a double part: *gendang / tembong* as a musical instrument belongs to the group of membranophones and is played during ritual ceremonies and customs. Moreover, kept most often in a hamlet's main house *mbaru gendang* – synonymises the clannish tradition's sovereignty, defined as *adat*. Pointing out life's route, the way of thinking and acting – the *adat* constitutes a collection of values adding sense to the local clannish cultures. Among the Manggarai it especially manifests through the *gendang one lingko pe'ang* philosophy, expressing mythical connection between the drum's existence in a house *mbaru gendang* and the possession of cultivated soil. The Manggarai traditional cycle of life turns around this double axis: *mbaru gendang* and the cultivated soil, over which *Mori Kraeng* (the Creator) and the ancestors watch. To the ancestors – the mediators between the Creator and the people – by the sound of the drum the requests are submitted for the favour during ritual ceremonies.